

MATERIALS OF THE INTERNATIONAL ROUND TABLE «MODELS OF GENDER PRESENTATION IN MASS MEDIA AND ADVERTISING»

<https://doi.org/10.17721/2522-1272.2019.74.11>

UDC 007:304.3:316.722(520)

**Gender in the Land of the Rising Sun
(based on the Russian specialists' researches on Japan).
Part 1**

Oleksandr Meleshchenko

Doctor of Philology, Professor
*Institute of Journalism, National Taras Shevchenko University of Kyiv
36/1 Illienka St., Kyiv, 04119, Ukraine*

Corresponding author's e-mail address: meleshchenko1@ukr.net

ABSTRACT

The gender situation in the cosmogonic myths of the peoples of Japan is considered on the example of mythopoetry of the Ryukyu region, as well as the influence of these myths on the gender balance of the old Ryukyu societies both before Christ era and from its beginning up to the 19th century.

The researcher E. Baksheev, based on the achievements of N. Nevsky - the founder of the Russian School of Japanese Studies, as well as his colleague A. Sadokova, reconstructed the role of a woman in the ancient Japanese society on the example of mythopoetry of the Ryukyu region. The chronicles «Records of Omorho Songs» (1532 – 1623), «Records about the path of the Ryukyu gods» (1603 – 1606) by the Japanese monk Taytyu: Rio: teya, «The Mirror of the Generations of Thu: Dzan – the Kingdom of the Ryukyu» (1650), «The Genealogy of Thu: Dzan» (1697 – 1701, 1874), «The Rite of the High Priestess» (1875) were the sources of the research.

In the Japanese society, before the Meiji Revolution, at all social levels of its organization, along with a man who had socio-political and economic power – from the head of the house to the head of the rural community and, further, to the regional ruler and the king – there was a priestess (a relative and mainly a sister). Her functions were to rely on the authority of the leader spiritually and ritually, relying on the deities' «will». The kings of Ryukyu were forced to rely on mediation of the priestesses so that siji (shōjo magic power) would come from the Other (parallel) light to protect the throne and the prosperity of the state in this light. In those old times, the status of such a priestess was even higher than that of a male ruler who ruled on her behalf. The Russian

specialists on Japan define such a structure of power as diarchy («dual power»), and the system of government as theocratic. In the terminology of Japanese researchers, the theocratic system of government is called as the policy of «unity of worship and governance».

In the XIII – XIV centuries the local and regional rulers were put under the control of the King Ryukyu. The priestesses also lost their independence and had to obey the High Priestess from the royal family. A single secular and religious power was divided into the highest (court) and lower (local) levels.

A special feature of the Ryukyu mythology is the late records of the texts with preservation of many archaic motifs and their «applied», frankly social and political biased character. One of the main tasks of such myths was consecration of the status of the ruling elite and the magical assertion of its high status to support the current social hierarchy. «The Records of Omoro songs» (a poetic anthology in 22 volumes, which includes 1,553 old ritual priestly chants), as well as «The Records about the path of the Ryukyu gods» were not completed as in the early 17th century the Kingdom of Ryukyu became the target of aggression from the Japanese clan Satsuma and was under its indirect control.

The following chronicles were created under different ideological supervision, which, however, did not change their essence.

Also in the period of the 9th – 14th centuries, as an exception, the rare images of a female warrior appeared, and then disappeared in the 16th – 19th centuries before the Meiji Revolution, being replaced massively by the disenfranchised Japanese women – the wives of samurai, peasants, artisans and merchants.

After the Meiji revolution in 1879, the government of Japan established the Okinawa prefecture.

KEYWORDS: myth; Ryukyu; Japan; gender; priestess; siji (shōjo magic power); chronicles; chants; Shinto; a female warrior.

УДК 007:304.3:316.722(520)

Гендер у Країні сонця, що сходить (за дослідженнями російських японістів). Частина 1

Мелешенко Олександр Костянтинович, Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор філологічних наук, професор

Резюме

Розглядається гендерна ситуація у космогонічних міфах народів Японії на прикладі міфотворчості регіону Рюкю, а також вплив цих міфів на гендерний баланс давніх рюкюських суспільств як до нашої ери, так і від її початку до XIX ст.

В японському суспільстві до Революції Мейдзі на всіх соціальних рівнях його організації, поряд із чоловіком, котрий мав соціально-політичну та економічну владу, повинна була знаходитися жриця-родичка. Її функції полягали в тому, щоб, спираючись на «волю» божеств, духовно та ритуально підкріпляти авторитет лідера.

Також у період IX – XIV ст., як виняток, з'являються поодинокі образи жінки-воїна, які згодом, у XVI – XIX ст., до Революції Мейдзі, зникають і масово постають безправні японки – дружини самураїв, селян, ремісників і купців.

Ключові слова: міф; Рюкю; Японія; гендер; жриця; магічна сила сідзі; хроніки; піснеспіви; синто; жінка-воїн.

Мелешенко А. К. Гендер в Стране восходящего солнца (по исследованиям российских японистов). Часть 1

Рассматривается гендерная ситуация в космогонических мифах народов Японии на примере мифотворчества региона Рюкю, а также влияние этих мифов на гендерный баланс давних рюкюских обществ как до нашей эры, так и от ее начала до XIX в.

В японском обществе до Революции Мейдзи на всех социальных уровнях его организации, наряду с мужчиной, который имел социально-политическую и экономическую власть должна была находиться жрица-родственница. Ее функции состояли в том, чтобы, опираясь на «волю» божеств, духовно и ритуально подкреплять авторитет лидера.

Также в период IX–XIV вв., как исключение, появляются редкие образы женщины-воина, которые впоследствии, в XVI–XIX вв., до Революции Мейдзи, исчезают и массово возникают бесправные японки – жены самураев, крестьян, ремесленников и купцов.

Ключевые слова: миф; Рюкю; Япония; гендер; жрица; магическая сила сидзи; хроника; песнопения; синто; женщина-воин.

1. Вступ

Гендерна обстановка в Японії залишається маловідомою, і огляд результатів наукових досліджень учених країни-сусіда буде корисним як для європейських, так і для азійських гендерологів.

2. Теоретичне підґрунття

Дослідник Є. Бакшеев [1–4], спираючись на здобутки засновника російської школи японістики М. Невського [5], а також своєї колеги А. Садокової [6], реконструював роль жінки в стародавньому японському суспільстві на основі мифотворчості регіону Рюкю, куди входить довгий ланцюжок різних за розміром островів від острова Кюсю до острова Тайвань; ця територія на південному заході Японії називається Окінавою за назвою центрального острова.

Джерелами стали хроніки «Оморо-со:сі» («Записи пісень оморо», 1532 – 1623), «Рю:кю: синто:-кі» японського монаха Тайто: Рьо:тея («Записи про шлях богів Рюкю», 1603–1606), «Тю:дзан сейкан» («Зерцало поколінь Тю:дзан – королівства Рюкю», 1650), «Тю:дзан сэйфу» («Генеалогія Тю:дзан», 1697–1701, останній варіант – 1874 – перероблена версія «Тю:дзан сейкан» китайською мовою, підготовлена групою конфуціанських учених з «Бюро генеалогій» («Кейдзудза») при королівському дворі Рюкю), «Кікое-о:гімі огісікі-но сідай» («Обрядник Верховної жриці», 1875).

Мета статті – з'ясування гендерної ситуації в космогонічних міфах народів Японії на прикладі мифотворчості регіону Рюкю, а також впливу цих міфів на гендерний баланс давніх рюкюських суспільств як до нашої ери, так і від її початку до XIX ст.

Із поставленої мети випливають **завдання** статті:

- 1) встановити причини двовладдя в давніх рюкюських суспільствах як до нашої ери, так і від її початку до XIX ст.;
- 2) зрозуміти характер змін з моменту поділу світської та релігійної влади на вищу (придворну) та нижчу (місцеву);
- 3) зафіксувати заангажований характер хронік регіону Рюкю в інтересах правлячої світської та релігійної верхівки;
- 4) простежити гендерну ситуацію в японському середньовічному суспільстві через образи станових героїчних епопей, зокрема жінок-воїнів;
- 5) визначити соціальну та гендерну нерівність японського суспільства епохи Токугава на прикладі поширення гравюру «укійо-е», низки настільних жіночих ігор широкого вжитку.

3. Методи дослідження

У дослідженні використовувалися такі методи:

- метод спостереження (простого, систематичного, журналістського, наукового) дав змогу одержати безпосереднє знання про питання гендеру в міфології та життєдіяльності суспільств регіону Рюкю як до нашої ери, так і від її початку до XIX ст.;
- методи індукції та дедукції, аналогій, порівняння, коментування, зіставлення, протиставлення, аналізу та синтезу наукової інформації дали змогу доповнити дані простого спостереження.

4. Результати й обговорення

Дослідження Є. Бакшеева починається з міфів про створення Ойкумени – світу та людей, які його населяють, про виникнення людського суспільства, про створення країни, держави та заснування правлячої династії. (Причому ці міфи поділяються на придворні – тобто при дворі острівних королів ще до появи централізованої держави – та фольклорні, або народні, які циркулювали на дрібних периферійних островах).

За свідченням японського науковця Міцугу Сакихари, у космогонічних міфах як Японії, так і Рюкю, немає вказівки на стать богів з першого по п'яте покоління. Лише із шостого покоління з'являється жіноче божество Ізанами та чоловіче божество Ідзанагі [7, с. 22]. Вони можуть символізувати загальну дихотомію «жіноче – чоловіче», але не є аналогом китайської концепції «Інь» і «Янь» – хоча б тому, що на Рюкю жінка вважається духовно вищою за чоловіка. Справа в тому, що лише жінки, а саме жриці могли оволодіти особливою магічною силою сідзі (яп. седзі), яка знаходилася в Іншому (вочевидь – Паралельному) світі та забезпечувала існування й оновлення життя в цьому світі. Чоловіки, і навіть сам король, не мали до цієї сили доступу. Жінки Рюкю використовували силу сідзі, як правило, на благо – для захисту та допомоги усім чоловікам, з якими вони перебували у споріднених відносинах у рамках амбілінійної спорідненої групи (батько, дід, дядько, племінник, чоловік і син, але переважно рідний старший брат). Іноді жінки використовували силу сідзі для покарання чоловіків, які завинили перед ними, – жриці їх проклинали.

Таким чином, у тодішньому японському суспільстві на всіх соціальних рівнях його організації, поряд із чоловіком, котрий мав соціально-політичну владу, – від голови дому до голови сільської громади і, далі, до регіонального правителя та короля – повинна була знаходитися жриця-родичка (переважно сестра). Її функції полягали в тому, щоб, спираючись на «волю» божеств, духовно та ритуально підкріпляти авторитет лідера. Королі Рюкю були змушені покладатися на посередництво жриць, щоб сила сідзі надходила з Іншого світу для захисту трону та процвітання держави. У ті давні часи статус такої жриці був

навіть вищим, ніж у чоловіка-правителя, який здійснював правління від її імені. Є. Бакшеєв таку структуру влади визначає як діархія («двовладдя»), а систему правління – як теократичну [1–4]. У термінології японських дослідників теократична система правління називається політикою «єдності культу та правління» (яп. сайсей-ітті) [7].

Недаремно в «Записах пісень омор» («оморо» означає «дума») є пісні морські, де сила сідзі постає у вигляді метелика, білого птаха, вгадується за сплеском риби, одягом, що майорить на вітрі, деревом на хвилях, ранковій росі. Та здебільшого сила сідзі невидима, і жриці співали морські пісні під час нічних ритуалів, упали в транс або імітували його для того, щоб «генерувати» свою захисну силу сідзі задля збереження кораблів від свавілля водної стихії.

До кінця I тисячоліття н. е. на островах існувала неолітична культура прибережних збирачів, рибалок і мисливців, котрі підтримували постійні контакти з основною острівною частиною країни (зокрема, островом Кюсю) завдяки так званому «шляху раковин» – системі обміну морських раковин, здобутих у водах Рюкю, на товари з острова Кюсю. Наприкінці I – початку II тисячоліття н. е. з острова Кюсю прийшла нова хвиля переселенців, які принесли на Рюкю сільське господарство (рис, просо, ячмінь), метали, нові технології та знання разом з давньояпонською культурою, релігією та проторюкюською мовою. Остання, на думку лінгвістів, відокремилася від японської приблизно в III – IV ст. н. е.

Гендерна концепція богів була перенесена на період з X по XII ст., коли на Окінаві з'явилася мережа поселень, що базувалися на місцевому типі змішаного натурального господарства (землеробство й тваринництво). Почали складатися прості об'єднання кількох сіл під очільництвом вождя. По мірі розростання виникали «фортеці-держави» або «міста-держави», в яких вожді із своїх «замків» контролювали навколишні території – поселення з мешканцями, сільгоспугіддя, місця видобутку морепродуктів, порти, торговельні шляхи тощо. Успадкований вождизм став називатися андзі або адзі (від яп. «арудзі» – «хазяїн», «батько»). Крім цього, місцеві еліти могли поповнюватися за рахунок самураїв. Андзі як єдина на той час правляча група зі своїх невеличких фортець (так званих «гуску» або «гусуку») політично та соціально контролювали навколишні землі та їхнє населення. Серед сестер андзі обиралися жриці, котрі становили релігійну еліту і допомагали вождям здійснювати духовно-ментальну владу над простолюдними. У цю додинастичну епоху андзі суперничали між собою, а у жриць не було чіткої ієрархії. Можна констатувати, що в тодішньому суспільстві Рюкю сформувався гендерний баланс, коли в умовах соціально-політичної та економічної влади чоловіків жінки панували в духовно-релігійній сфері. Це особливо добре помітно на прикладі жрецького культу та шаманізму.

У «Записах пісень омор» можна знайти так звані «будівельні» пісні, які оспівували:

1) так звані «священні гаї» (яп. «утакі») – святилища. Ці святилища Є. Бакшеєв називає етнічною рюкюською формою загальнонаціональної японської релігії синтоїзму; такі гаї із сакралізованим простором і природними об'єктами (камінь, дерево, джерело та ін.), що особливо виразно виражено в давньояпонському культі гори як «тіла божества», розглядаються як просторові вікна, що зв'язують людину з Верхнім (божественним) світом. На Рюкю утакі були центром культурного простору, з них починалися поселення. Жрецька релігія Рюкю має спільне коріння з традиційними японськими культурами жіночих божеств-камів (тобто жриць, яких називали «синто»). Так, в Японії відома низка міфологічних та історичних персонажів – від богині сонця Аматарасу та правительки Хіміко до жриці сайгу, яку кожний імператор після вступу на трон призначав у головний синтоїстський храм Ісе. Показово, що й Верховна жриця Королівства Рюкю, і деякі інші жриці носили намиста з краплеподібними намистинами-магатама, які аналогічні священним символам синтоїзму та регаліям імператорів Японії;

2) шаманізм, пов'язаний з вигнанням усіляких злих сил;

3) похоронно-поминальний культ і культ предків;

- 4) культу богів-прибульців і обряди рядження;
- 5) громадські обряди ритуального очищення;
- 6) культу божеств садиби та хатнього вогнища.

При цьому розрізнялися жриці сім'ї, роду та громади. Із силою сідзі вони ставали їхніми «берегинями».

«Будівельні» пісні могли бути частиною ритуалів освячення місця будівництва. Наприклад, у пісні № 753 йдеться про ритуал освячення порту На-ха, а в пісні № 213 – замку Сюрі. Під час виконання жрицями цих пісень споруди, які ще не були збудовані, уже символічно споруджувались у невидимому Іншому світі та сповнювалися («заряджались») сідзі або іншою магичною силою *суе*. Сідзі наділяє жриць нелюдською силою: у легенді з острова Куросіма (група островів Яеяма) сестра однією рукою підняла корабель свого брата, який мав потонути.

У XIII–XIV ст. андзі як місцеві та регіональні правителі були поставлені під контроль короля Рюкю. Жриці також втратили незалежність і почали підпорядковуватися Верховній жриці з числа членів королівської сім'ї. Єдина до того світська та релігійна влада поділилася на вищу (придворну) та нижчу (місцеву).

Особливістю міфології Рюкю є пізній запис текстів за збереження багатьох архаїчних мотивів та їхній «прикладний», відверто соціально-політичний ангажований характер. Одним з основних завдань таких міфів було освячення статусу правлячої верхівки та магичне утвердження її високого становища задля підтримки соціальної ієрархії, що склалась. Не встигли завершити «Записи пісень оморю» (поетичну антологію в 22 томах, що включає 1553 давні ритуальні жрецькі піснеспіви), а також «Записи про шлях богів Рюкю», як на початку XVII ст. Королівство Рюкю зазнало агресії з боку японського клану Сацума і опинилося під його непрямим пануванням.

Наступні хроніки створювались уже під іншим ідеологічним наглядом, який, проте, не змінював їхньої суті.

У 1879 р. урядом Японії була створена префектура Окінава.

У менталітеті рюкюсців не було чіткого розмежування між божественним і людським. Упродовж усієї історії Рюкю зустрічаються приклади, коли герої, видатні особистості, які мали великі досягнення у війсьній справі або в мирному житті, ставали об'єктом поклоніння як боги. Навіть душа пересічної людини, якій не було чим особливо пишатись, після смерті входить до божественного світу. Є навіть спеціальне слово «амамікьо», яке могло позначати як божество, так і людину.

У людей завжди викликають інтерес нестандартні моделі поведінки та ролі жінки, що виходять за рамки норми й традиції. Особливо це стосується жінок-воїнів – сильних і незалежних, які в глибокій давнині нічим не поступалися чоловікам. Подібні сюжети, що збуджують фантазію, зустрічалися в міфах і легендах, епосі та художній літературі, зображальному мистецтві, згодом у кінематографі.

Для розкриття образу жінки-воїна О. Серкова використовує образ «амазонки» Томое із середньовічної героїчної епопеї «Повість про дім Тайра», яка, як і будь-який епічний твір, є відображенням середовища, в якому твір був написаний, його реалій і культури. Специфічний характер цієї епопеї зумовлюється тим, що це джерело уже не є зовсім народною літературою, а багато в чому літературою воєнної верстви самураїв [8, с. 226]. Ці перехідні процеси в літературі тісно пов'язані з розвитком відносин феодалної залежності в Японії IX–XIV ст. Отже, «Повість про дім Тайра» відображає, на думку О. Серкової, етап утворення та накопичення тих моральних і поведінських норм, які пізніше сформували самурайський кодекс бусідо.

Гендерні стереотипи, презентовані в літературі, можуть свідчити про норми соціальної поведінки в тому чи іншому суспільстві. Автор літературного твору виступає в ролі транслятора соціальних стереотипів, традицій і практик. В епічній літературі самураїв як літера-

турі, що декларує станові цінності, існують літературні образи, пов'язані з культурними особливостями, менталітетом і психологічними установками суспільства, що породило цю літературу. Генетично-фольклорний епос, унаслідок зв'язку з фольклором і оповіданням народних казок, билин, дум, зберігає, з одного боку, традиційні сюжети та епічну форму, а з другого боку, ідеологізується й дуже чуйно реагує на обставини, умови та ідеали часу його створення [8, с. 227].

Слід відзначити, що в середньовічних станових героїчних епопеях подано ідеальний варіант цінностей, який далеко не завжди реалізовувався в реальності. Тим не менше саме епос як жанр максимально зазнає впливів історичної ідеології, легко реагує на неї та мімікрує: епічна традиція дозволяє легко вплести нові якості героїв і цінності свого часу та свого середовища в полотно уже знайомих героїчних сюжетів і персонажів. Так, аналіз художніх творів може допомогти у виявленні та дослідженні цінностей суспільства, соціальних стереотипів і ідеалів поведінки. Саме вони й будуть у центрі аналізу таких джерел, як «Повість про дім Тайра». У цій епопеї образ жінки-воїна виділяється на тлі інших жіночих персонажів, які презентують ролі, типові для японок раннього Середньовіччя. Проте тим цікавіше та рельєфніше виступають цивілізаційна специфіка, особливості менталітету та відмінності у психології, не пов'язані напряму зі звичними гендерними моделями.

У «Повісті про дім Тайра» образ жінки-воїна презентований красунею Томое, яка наділена величезною фізичною силою та посідає високе соціальне становище. Ось її опис: «особливо гарна була Томое – білолиця, з довгим волоссям, писана красуня! Була вона майстерним стрільцем з лука, славним воїном, одна дорівнює тисячі! Чи верхи, чи в пішому строю зі зброєю, не боялася вона ані демонів, ані богів, відважно скакала на найбільш жвавому коні, спускалася в будь-яку прірву, а коли починалася битва, одягала важкий бойовий панцир, оперізувались мечем, брала в руки потужний лук і починала бій у числі перших, як хоробрий, доблесний воїн! Не раз гриміла слава про її подвиги, ніхто не міг зрівнятися з нею у відвазі. Ось і цього разу – багато хто втік або загинув. Томое ж уціліла [9, с. 393].

Джерело сили Томое не називається, хоча відомо, що вона володіє секретами бойових мистецтв. Відсутність згадки про містичне походження сили Томое, на думку О. Серкової, пояснюється тим, що володіння зброєю та вміння його застосувати у разі потреби було частиною життя дружин самураїв і жінок стану буке. Проте жінки, як правило, не брали участі у битвах, а зброю застосовували з метою самооборони і для ритуального самовбивства «дзігай» (або «джігай»), яке було так само поширено, як і сеппууку в чоловіків [8, с. 227].

На відміну від Рюкю японська релігія мала верховне жіноче божество Амаатерасу. Незважаючи на це, японки аж до XIII ст. не могли успадковувати, їх підпорядкованість чоловікам помітна у давній і середньовічній літературі, тому про рівність статей (не кажучи вже про жіноче панування) не могло бути й мови.

У середньовічній Японії в жінки було небагато соціальних ролей. Так, у «Повісті про дім Тайра» можна побачити жінок, котрі служили для звесеління чоловіків (виконавиці музики, співачки, танцівниці, фаворитки), жінок для продовження роду (дружини та шляхетні наречені, яких сватали ще в дитинстві) і черниць (якими з різних причин могли стати і ті, й інші). Як виняток показаний тип жінки-воїна, але навіть вона не могла претендувати на рівне з чоловіками становище, адже вони в першу чергу були дружинами або наложницями, залишалися ними у будь-якій ситуації і підпорядковувалися своїм чоловікам. Так учиняє й Томое, коли б'ється пліч-о-пліч зі своїм повелителем Йосінакою Мінамо-то: «І ось залишилося їх лише п'ятеро – повелитель і четверо васалів. Томое була в числі вцілілих. І сказав тут повелитель:

– Ти – жінка, біжи геть звідси, біжи швидше світ за очі! А я маю намір нині впасти у бою. Та якщо загрожуватиме мені полон, я сам покінчу з життям і не хочу, щоб люди

сміялись наді мною: мовляв, Йосінака в останній бій тягнув із собою бабу! – так казав він, а Томое усе не наважувалася залишити Йосінаку; але він був непохитний. «О, якби мені зустрівся тепер який-небудь гідний противник! – подумала Томое. – Нехай повелитель в останній раз побачив би, як я вмю битись!» – і, з цією думкою зупинивши коня, почала чекати ворогів. У цей час раптово з'явився уславлений силач Моросіге Онда, уродженець землі Мусасі, і з ним дружина з тридцяти васалів. Томое на скаку вклинилася в їхні ряди, порівняла коня з конем Онди, міцно з ним схопилася, стягнула з коня, намертво притиснула до передньої луки свого сідла, єдиним махом зрубала голову і жбурнула її на землю. Потім скинула бойові обладунки й пустила коня на схід» [9, с. 395].

Вивчаючи історію сьогунату Токугава (1603–1867), на думку, Я. Безпрозванної, можна краще зрозуміти ситуацію в сучасній Японії, яка успадкувала багато чого з тієї епохи. Практично незмінними залишилися взаємовідносини між людьми в японському суспільстві, засновані на конфуціанських принципах. Це період жорсткої соціальної стратифікації. Суспільство було законодавчо розподілено на чотири стани: самураїв, селян, ремісників і купців. Поза цих станових сходів знаходилися придворні вельможі, священнослужителі та парії. Згідно з цим поділом, основні права отримували воїни, самураї, оскільки вони були правлячим станом. Також певною повагою, але не реальними привілеями, користувалися селяни. За офіційною ідеологією епохи Токугава, два перші стани не могли існувати один без одного, тому що селяни були єдиними виробниками необхідних для самураїв благ і, в першу чергу, рису, який був не лише основною їжею японців, але ще й ним вимірювалися прибутки воїнів. Незважаючи на формально високе становище у суспільстві, селяни бідували. Заможнішими за них були ремісники та купці, об'єднані в групу містян («т'юнін»). Але при цьому вони не мали прав [10, с. 13].

Усередині кожного з цих привілейованих або обмежених у правах станів була завжди безправна група – жінки, дружини представників усіх чотирьох станів. Конфуціанська мораль наказувала їм завжди коритися чоловікам – батькові, чоловіку, синові. Звичайно, і серед жінок була станова та матеріальна нерівність. Дружини даймьо, самураїв-феодалів і заможних купців могли дозволити собі не займатися хатнім господарством, у той час як селяни фізично працювали практично все своє життя.

Жінку будь-якого стану виховували в душі покори. Невипадково, що найбільш масовим навчальним виданням для жінок в епоху Токугава були саме моральні настанови. Відбутися в тодішньому житті для жінки був удалий вихід заміж, незважаючи на те, що існувала низка професій, доступних для жіночого населення.

Це соціальна та гендерна нерівність серед інших особливостей епохи Токугава відмінно відображена в популярному вигляді мистецтва цього періоду – японській гравюрі («укійо-е»). Цей вид зображального мистецтва являв собою відбитки з дерев'яної основи, ксилографію, присвячені переважно життю міста. Самий вираз «укійо-е» означає «картини тлінного світу, що вислизає», відображало ставлення містян до життя як до чогось минушого, що просто необхідно витратити на розваги. Гравюри прикрашали будинки містян, но також застосовувались і в багатьох інших випадках. Дуже популярною була книжкова ілюстрація – книги в епоху Токугава наполовину складалися з малюнків. Часто гравюру через її особливості, можливості масового тиражування, використовували для створення плакатів, реклам і афіш. Ще одне її застосування – у створенні популярної в епоху Токугава гри сугороку [10, с. 14].

Сугороку – це настільна гра, що являє собою поле, поділене на безліч прямокутних частин. Кожна частина поля є своєрідним кроком на шляху до кінцевої мети. По цьому полю можна рухатись у певному порядку згідно з тими числами, які випали на кістках. З моменту появи цієї гри на початку XVII ст., у ній намітилося кілька напрямів: мандрівний, коли гравцеві пропонувалося відвідати, нехай лише на гральній дошці, знамениті місця Японії, театральний, історичний та ін. Існував і «жіночий» напрям.

Однією з таких «жіночих» ігор є «Колір цноти нашої країни: мудрі та вірні дружини», яка показує видатних японок, у тому числі й знамениту письменницю та придворну даму Мурасакі Сікібу. Зображення популярних жінок-історичних персонажів було дуже поширено й було однією з тем жанру бідзін-га, що зображав красунь. Відомі жінки повинні були, за задумом творців гри, прищепити дамам – гравцям у сугороку – благочестя.

Ще більш цікавою для вивчення становища жінки в епоху Токугава є гра «Скарби освіти жінки», яка закріплює в японках так звані «три покори» – батьку в дівочі літа, чоловікові в зрілості та сину у вдівстві.

У сугороку є ще один цікавий напрям – «кар'єра» («історія успіху»), яка наочно показує соціальну мобільність жінки в епоху Токугава. У грі «Для повчання жінок: як прокласти собі дорогу в житті» дошка поділяється на 28 частин, 27 з яких являють собою погрудні жіночі портрети. Це зображення найбільш частих соціальних ролей жінки епохи Токугава, і серед них можна побачити маленьку дівчинку у першій, стартовій, частині, молоду кокетку, наречену, старшу та молодшу дружину (або наложницю) чоловіка з вищого стану, буркотливу дружину, свекруху, а також стару жінку у фінальній частині гри. Та є й інший варіант розвитку долі жінки, що полягає в кар'єрі служниці. Градація жінок-слуг подана так: нянька, служниця, економка, служниця шляхетного походження, яка служить даймю або сьогуну. У цій грі не обділені увагою й мешканки веселих кварталів. У них також є певна ієрархія: коханка, куртизанка вищого рангу, хазяйка борделя, служниця куртизанки та вулична проститутка. Остання група жіночих соціальних ролей стосується роботи, тут розрізняють учительок приватних навчальних шкіл, голкотерапевтів, повитух, продавчинь крохмалю, офіціанток у чайній крамниці, швачок, артисток і сліпих вуличних співачок.

Згідно з цифрами, що випадають на кістках, кар'єрне зростання кожної з наведеного вище списку міг виглядати так: наложниця могла залишитись у своєму становищі, перейти до розряду куртизанки вищого рангу, стати дружиною людини з вищого стану, актрисою та старою жінкою. Молода дівчина могла стати нареченою, наложницею, залишитися самотньою, або вийти заміж за людину вищого стану. Служниця переходила в розряд няньки, прислуги в будинку шляхетних людей, економки, вуличної проститутки і навіть дружини людини з вищого стану. Швачка мала перспективу стати вуличною проституткою, продавчиною крохмалю, хазяйкою борделя, свекрухою й буркотливою дружиною. Вчителька легко ставала терапевтом, служницею в будинкові шляхетних людей, хазяйкою борделя, самотньою незаміжною жінкою і навіть нареченою. Менш перспективною була доля служниці куртизанки, вона могла стати сліпою вуличною співачкою, проституткою нижчого рангу, служницею, буркотливою дружиною та економкою. Ще менш завидною була доля вуличної проститутки, їй було призначено стати сліпою вуличною співачкою, повитухою, нянькою, продавчиною крохмалю чи буркотливою дружиною. Що стосується куртизанки вищого рангу, то і на неї могло очікувати розчарування – вона легко переходила до стану вуличної проститутки, наложниці, але могла стати дружиною людини з вищого стану. Мінливості долі зачіпали й дружин привілейованих чоловіків, вони могли стати вуличними проститутками, почати продавати крохмаль, бути свекрухами, вчительками, незаміжніми жінками та старими дамами. Необхідно відзначити, що старою дамою необхідно було стати, щоб виграти гру. Становище «дами на спокої», дійсно, було вищим для жінки будь-якого стану. Досягнувши певного віку, жінка позбавлялася своїх обов'язків, ставши авторитетним членом сім'ї, і перебувала на забезпеченні у голови родини – свого сина чи зятя. Наприкінці свого життя жінка справді була вільна, мала власні грошові кошти й могла розпоряджатися своєю долею. З усіх соціальних ролей жінок була лише одна, з якої не було виходу, це сліпа вулична співачка. Потрапивши на клітинку з портретом цієї жінки, гравцеві доводилося розпочати гру спочатку, заплативши за лікування [10, с. 14–15].

Таким чином, коло соціальних ролей жінки було обмеженим, її доля була непередбачуваною. Розпочавши життя молододі дівчини, вона легко могла потрапити до веселого кварталу, куди її могли продати батьки за борги, зробити там блискучу кар'єру куртизанки, досягнувши вищого рангу. Куртизанка, маючи видатні дані, могла стати дружиною людини вищого стану, заможного та щиро закоханого, або, завдяки своїй вправності й розуму, стати хазяйкою борделя. Але так само легко, ставши старою й нікому не потрібною, не не зазнати удачі знайти заможного чоловіка, здатного заплатити за неї викуп, ставала вуличною проституткою, помінявши шикарні наряди на лахміття. На подібного роду «жриць кохання» сьогунат влаштовував облави, оскільки ці дами займалися нелегальною діяльністю на відміну від зареєстрованих куртизанок. Покаранням за вуличну проституцію було побиття ціпками чи батогами, що нерідко закінчувалося смертю.

Що стосується жінок, зайнятих у сфері обслуговування, то їх становище було більш-менш стабільним. Часто служницями ставали уже в дитинстві. Відомий випадок чотирирічної служниці, дочки однієї прислуги, яка працювала в тому будинкові. Дуже часто дівчаток віддавали служити в сім'ю у сподіванні, що хазяїну вона сподобається і він візьме її в дружини. У такий спосіб намагалися забезпечити її майбутнє. Але, якщо до шлюбу не доходило, жінка продовжувала працювати й мала змогу кар'єрного зростання. В епоху Токугава робота прислуги оплачувалась і здійснювалась за контрактом, коротко- чи довгостроковим. Дві третини жінок-прислуг мали довгострокові контракти, що говорить про їхнє стабільне становище [10, с. 15].

Необхідно відзначити, що всі ці соціальні ролі відображають заняття жінок, які мешкають у місті, мають змогу отримувати самостійний заробіток, працюючи продавчинями, офіціантками, вчительками або повитухами. Життя дружин у сільській місцевості було більш рутинним і сумним. Сільській жінці було намічено вийти заміж, допомагати в усьому чоловікові й слухатися свекрухи, яка перекладала всі свої обов'язки на невістку. Їй залишалося тільки ждати, коли її старший син одружиться, і вона зможе насолодитися «легким» життям свекрухи. Закон проти надмірностей, дуже жорсткий по відношенню до селян, передбачав негайно розлучатися з жінками, що п'ють чай. Феодали деяких провінцій Японії, наприклад, Сімабара, використовували дружин і дочок селян, які не платили податків, як заручників. За них або платили викуп, або, якщо необхідних коштів не було, жінок закатовували до смерті. Таким чином, сільським жінкам доводилося жити в більш сурових умовах, ніж містянкам.

Отже, жінка в епоху Токугава займала підпорядковане становище. Хоча були випадки, коли жінки впливали на політику всього сьогунату, як, приміром, гарем сьогуну Іейосі, це все ж було винятком, а не правилом. Головним обов'язком жінки було дотримання конфуціанських чеснот. Основною її роллю було стати гарною дружиною або коханкою. Не випадково основним, чого навчали японських дівчаток, були гарні манери, вміння танцювати й грати на музичних інструментах, жінка повинна була служити чоловіку. Ті, в кого не виходило добитися успіху вдалим заміжжям, змушені були ставати найманими трудівницями, щоб забезпечити своє існування. Головною метою жінок Японії епохи Токугава було стати «матір'ю сімейства» й отримати довгоочікуваний спокій і достаток наприкінці життя. Те, що сугороку показує життя саме містянок, є не випадковим, вважає Я. Безпрозвана. Гравюра «укійо-е» була виразом життя саме містян, нерозривно пов'язаним з найбільшими містами Японії епохи Токугава [10, с. 16].

5. Висновки

Рюкю – це етнічна (субетнічна) група або субетнос загальнояпонського етносу. У минулому рюкюсці становили народність, близько споріднену японцям, а нині вони є етнічною меншиною Японії.

В цілому міфологію Рюкю, як і всю її культуру, можна віднести до «океанічного» (тихоокеансько-південно-східного азійського) типу. Незважаючи на наявність елементів японської, китайської та інших азійських міфологій, вона має власну специфіку та відображає культурну ідентичність рюкюського етносу.

1. Двовладдя в давніх рюкюських суспільствах як до нашої ери, так і від її початку до XIX ст. забезпечувало гендерний баланс.

2. Поділ світської та релігійної влади на вищу (придворну) та нижчу (місцеву) дозволив встановити чітку вертикаль влади для збереження статус-кво вищої та місцевої еліти.

3. Хроніки регіону Рюкю створювалися в інтересах правлячої світської та релігійної верхівки.

4. Авторитарна норма японського середньовічного суспільства була більш жорсткою, індивід був невіддільною частиною соціуму і був дуже міцно внутрішньо, ментально прив'язаний до установок своєї соціальної групи, стану та держави. Це підтверджується в середньовічній героїчній епопеї «Повість про дім Тайра» образом жінки-воїна Томое, яка за всієї своєї відірваності від стандартних жіночих занять, тим не менше, дотримується норм жіночої поведінки стосовно свого чоловіка і не допускає навіть думки про непослух.

5. А вже через кілька століть жінки епохи Токугава мали набагато менше прав, ніж чоловіки, їм в основному була уготована роль дружин, коханок і служниць. Жіноча незалежність обмежувалася урядом сьогунату. Японкам нав'язували послух чоловікам, від яких вони залежали. Цей послух виховувався в них, у тому числі, і за допомогою популярної гри сугороку, через яку можна простежити соціальну градацію японок у XVII–XIX ст.

References

1. Baksheev, E. S. (2014), “Essay on the Ryukyu/Okinawa cult and belief system: in the context of general Japanese religious beliefs. Part 1”, *Kul'turologicheskij Zhurnal [Culturology Magazine]*, no. 4, available: http://www.cr-journal.ru/rus/journals/305.html&j_id=21.

2. Baksheev, E. S. (2015), “Essay on the Ryukyu/Okinawa cult and belief system: in the context of general Japanese religious beliefs. Part 2”, *Kul'turologicheskij Zhurnal [Culturology Magazine]*, no 1, available at: http://www.cr-journal.ru/rus/journals/319.html&j_id=22.

3. Baksheev, E. S. (2015), “Ryukyu mythology: myths about creation of the Ecumene and the rise of society (Part 1)”, *Kul'turologicheskij Zhurnal [Culturology Magazine]*, no 2, available at: http://cr-journal.ru/rus/journals/333.html&j_id=23.

4. Baksheev, E. S. (2015), “Ryukyu mythology: myths about creation of the Ecumene and the rise of society (Part 2)”, *Kul'turologicheskij Zhurnal [Culturology Magazine]*, no 3, available at: <http://cr-journal.ru/ru/journals/376.html&jId=27>.

5. Baksheev, E. S. & Shchepkin, V. V. (Eds.) (2013), *Nikolaj Nevskij: Life and Heritage: A Collection of Articles*, Institute of Oriental Manuscripts of the Russian Academy of Sciences, Russian Institute of Cultural Studies, Faculty of Philology of S.-Petersburg State University, S.-Petersburg, 292 p.

6. Sadokova, A. R. (2000), *The Mythology of Peoples of Japan: Literary and Oral Versions*, Dr. diss. (philol. sci.), A. M. Gorky World Literature Institute of the Russian Academy of Sciences, Moscow, 449 p.

7. Sakihara, M. (1987), *A Brief History of Early Okinawa Based on the Omoro Sho:shi*, Honpo Shoseki Press, Tokyo, 246 p.
8. Serkova, O. A. (2016), “Comparative historical analysis of images of female warriors in the medieval heroic epics of Germany and Japan”, *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Pedagogicheskogo Universiteta [Bulletin of Tomsk State Pedagogical University]*, no. 5 (170), pp. 225 – 230.
9. *The Tale of the Heike: The Epos (XIII Century)* (1982), Hudozh. Lit., Moscow, 703 p.
10. Bezprozvannaja, Ja. M. (2013), “The status of women in Japan of the Tokugawa era (on the example of Sugoroku)”, *Istoricheskaja i Social'no-Obrazovatel'naja Mysl' [Historical and Socio-Educational Thought]*, no. 1 (17), pp. 13 – 16.

Submitted on 25.03.2019

Список літератури

1. Бакшеев Е. С. Очерк системы культов и верований Рюкю/Окинавы: в контексте общеяпонских религиозных представлений. Ч. 1. // Культурологический журнал. 2014. № 4. URL : http://www.cr-journal.ru/rus/journals/305.html&j_id=21 (дата звернення: 25.01.2019).
2. Бакшеев Е. С. Очерк системы культов и верований Рюкю/Окинавы: в контексте общеяпонских религиозных представлений. Ч. 2. // Культурологический журнал. 2015. № 1. URL : http://www.cr-journal.ru/rus/journals/319.html&j_id=22 (дата звернення: 25.01.2019).
3. Бакшеев Е. С. Мифология Рюкю: мифы о сотворении Ойкумены и возникновении общества (часть 1) // Культурологический журнал. 2015. № 2. URL : http://cr-journal.ru/rus/journals/333.html&j_id=23 (дата звернення: 25.01.2019).
4. Бакшеев Е. С. Мифология Рюкю: мифы о сотворении Ойкумены и возникновении общества (часть 2) // Культурологический журнал. 2015. № 3. URL : <http://cr-journal.ru/rus/journals/376.html&jId=27> (дата звернення: 25.01.2019).
5. Николай Невский: жизнь и наследие: сб. ст. / сост. и отв. ред. Е. С. Бакшеев и В. В. Щепкин; Ин-т восточных рукописей РАН, Российский ин-т культурологии. СПб.: Филолог. фак. СПбГУ, 2013. 292 с.
6. Садокова А. Р. Мифология народов Японии: литературные и устные версии: Дис. ... д-ра филол. н.: 10.01.06 – литературоведение / Институт мировой литературы им. А. М. Горького РАН. Москва, 2000. 449 с.
7. Sakihara Mitsugu. *A Brief History of Early Okinawa Based on the Omoro Sho:shi*. Tokyo: Honpo Shoseki Press, 1987. 246 pp.
8. Серкова О. А. Сравнительно-исторический анализ образов женщин-воинов в средневековых героических эпопеях Германии и Японии // Вестник Томского государственного педагогического университета. 2016. № 5 (170). С. 225–230.
9. Повесть о доме Тайра: эпос (XIII в.) / пер. со старояп. И. Львовой; предисл. и коммент. И. Львовой; стихи в пер. А. Долина. Москва: Худож. лит., 1982. 703 с.
10. Безпрозванная Я. М. Положение женщины в Японии эпохи Токугава (на примере Сугороку) // Историческая и социально-образовательная мысль. 2013. № 1 (17). С. 13–16.

Надійшла до редколегії 25.03.2019